

عرصه‌های بخشش مالی معصومین علیهم‌السلام

* حجت‌الاسلام والمسلمین یدالله مقدسی

** حجت‌الاسلام والمسلمین محمدجواد پُردل

مقدمه

انسان همواره به دنبال یافتن الگوهایی برای بهره‌مندی بهتر از زندگی است. در این مسیر انسان به الگوی موفق‌تری نیاز دارد که یاریگر او در تمام عرصه‌های زندگی باشد. این مهم زمانی برای او اهمیت دوچندان می‌یابد که این برنامه به منبع الهی متصل باشد تا افزون بر رشد فردی، او بتواند وظیفه انسانی و دینی خود را نیز با آسودگی خاطر اجرا کند. سیره معصومین علیهم‌السلام از چنین ویژگی‌های جامعی برخوردار است، ولی از آنجا که پرداختن به برنامه زندگانی ایشان بسیار گسترده است؛ در این مقاله تلاش شده سیره زندگانی آنها در شاخه اقتصادی و از میان موضوعات آن، به بحث با اهمیت عرصه‌های بخشش مالی پرداخته شود تا افزون بر نشان دادن جایگاه ویژه هزینه‌های بخششی در برنامه زندگی ایشان، بتوان با الگو گرفتن از عرصه‌های بخششی معصومین علیهم‌السلام به وظیفه انسانی و دینی اقدام نمود و سایر عرصه‌های نیکوکاری را در سیره ایشان معرفی نماید. نگاهی به تاریخ زندگانی ائمه اطهار علیهم‌السلام گویای آن است که بخشش تنها در عرصه کمک به نیازمندان نبوده و دیگر عرصه‌ها مانند آزاد کردن بردگان و زندانیان، رفع نزاع‌ها، هدیه دادن، پرداخت بدهی دیگران، تأمین خسارت‌های مالی دیگران، تأمین هزینه‌های فرهنگی نیز مورد توجه ایشان در هزینه‌های بخششی بوده است. این مقاله به بیان و توضیح این عرصه‌ها می‌پردازد.

* پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

** دانشجوی دکتری تاریخ اسلام.

۱. کمک به نیازمندان

کمک به نیازمندان، مهم‌ترین عرصه و جزء برنامه روزانه اهل بیت علیهم‌السلام بوده است تا جایی که حتی در وضع دشوار مالی، از دست‌گیری محرومان و نیازمندان دریغ نداشتند. امیرمؤمنان علیه‌السلام، در دوران پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم با وجود دشواری مالی، همواره به صورت شبانه به نیازمندان کمک می‌کرد که سبب شد آیه «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً»^۱ در شأن آن حضرت نازل شود.^۲ این دست‌گیری و کمک‌رسانی در آن شرایط سخت مالی تا آنجا بود که انگشترش را به نیازمندی بخشید.^۳

اهتمام در کمک به نیازمندان در میان اهل بیت علیهم‌السلام به میزانی بود که رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «ما به غیر مستحق چیزی می‌دهیم تا مبادا مستحقّی را رد کرده باشیم»؛^۴ از این رو حضرت هرگز سائلی را رد نکرد و اگر چیزی نداشت، می‌فرمود: «خدا نیازت را برطرف کند».^۵ گزارش‌هایی درباره بخشش و احسان ویژه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نسبت به همه نیازمندان در ماه رمضان نقل شده است که نشان‌دهنده اهمیت دست‌گیری از نیازمندان در این ماه است.^۶ یکی از توصیه‌های امیرمؤمنان علیه‌السلام هنگام شهادت به فرزندان‌شان، صدقه دادن از غذایشان به نیازمندان پیش از تناول آن بود.^۷

۲. آزادی بردگان و زندانیان

میزان هزینه در مسیر آزاد کردن بردگان با هدف نشر آموزه‌های دین^۸ و به تناسب وضعیت زمان‌ها و مکان‌ها، یکی دیگر از عرصه‌های بخشش مالی در سیره معصومین علیهم‌السلام بوده است. بنا بر حدیثی^۹ از امام صادق علیه‌السلام، امیرالمؤمنین علیه‌السلام از دسترنج^{۱۰} و درآمد عرق جبین خود، هزار برده

۱. بقره: ۲۷۴.

۲. فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع‌البیان؛ ج ۲، ص ۵۰۰.

۳. محمد بن علی ابن شهر آشوب؛ مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام؛ ج ۲، ص ۱۱۸.

۴. احمد بن محمد ابن فهد حلی؛ عده الداعی و نجاح الساعی؛ ص ۱۰۱.

۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۴، ص ۱۵.

۶. محمد بن علی صدوق؛ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال؛ ص ۷۲.

۷. محمد بن حسن طوسی؛ الامالی؛ ص ۷ و ۸.

۸. علی بن موسی ابن طاووس؛ اقبال الأعمال؛ ج ۱، ص ۴۴۴ و ۴۴۵.

۹. محمدباقر مجلسی؛ مرآة العقول؛ ج ۱۹، ص ۱۷ و ۳۵.

۱۰. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۷۴.

خرید و به خاطر خدا، آنها را آزاد کرد.^۱ امام سجاده علیه‌السلام نیز بردگان و کنیزان بسیاری را می‌خرید، آنان را در محور زندگی خود تربیت می‌نمود و آزاد می‌کرد.^۲ امروزه این نوع احسان می‌تواند به شیوه جشن گلریزان در آزادی زندانیان جرایم غیر عمدی اجرا شود؛ چنانکه در سال ۱۳۹۸، ۸۵۹۹ نفر از زندانیان جرایم غیر عمدی به کمک خیرین آزاد شدند.^۳ دست‌گیری از زندانیان و کمک به آنها پس از آزادی برای راه‌اندازی کسب و کار مناسب، از جمله اقدامات امام عسکری علیه‌السلام بود که پس از آزادی ابوهاشم جعفری از زندان، مبلغ یک‌صد دینار برای وی فرستاد تا زمینه‌های ایجاد شغل را برای او فراهم کند. امام علیه‌السلام برای تقویت روحیه‌اش در این مسیر، در نامه‌ای به او نوشت: «هر گاه نیازمند شدی، نیازت را در میان بگذار و شرم نکن».^۴

۳. هزینه برای رفع نزاع‌ها

هزینه برای برطرف کردن ناهنجاری‌های اجتماعی، از دیگر بخشش‌های معصومین علیهم‌السلام بود؛ چنان‌که در دوران حکومت عمر بن خطاب، جوانی ادعا کرد زنی، مادر اوست؛ ولی زن انکار کرد و چهل نفر از قبیله خود را نزد عمر حاضر کرد و آنها شهادت دادند که زن هیچ‌گاه ازدواج نکرده است تا فرزندی داشته باشد. عمر حکم به زندانی کردن جوان داد، ولی امیرمؤمنان علیه‌السلام مانع شد و گفت برای روشن شدن حقیقت، طوری قضاوت خواهد کرد که مورد رضایت خداوند باشد. عمر نیز پذیرفت. امام علیه‌السلام پس از اذن از ولی زن، او را به تزویج جوان درآورد و جهت مهریه از مال شخصی خود، چهارصد درهم به جوان داد تا به زن داده و با او همبستر شود. زن با دیدن این اقدام حضرت، اعتراف کرد که مادر آن جوان است و افراد قبیله به خاطر حفظ شأن قبیله خود، از زن خواسته بودند که فرزندش را انکار کند.^۵

امام صادق علیه‌السلام به مفضل بن عمر فرمود: «هر گاه میان دو نفر از شیعیان ما نزاع مالی رخ داد، از مال من به فرد مدعی پرداخت کن».^۶ مفضل نیز در جریان نزاعی که میان ابوحنیفه همدانی و

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۳۴، ص ۳۳۶.

۲. محمد بن علی ابن شهر آشوب؛ مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام؛ ج ۴، ص ۱۷۰-۱۷۲.

۳. خبرگزاری ایسنا؛ «آزادی ۸۵۹۹ زندانی غیرعمد در سال ۹۸ به کمک خیرین»؛ ۱۳۹۹/۰۲/۲۰، کد خبر: ۹۹۰۲۲۰۱۳۸۵۸.

<https://www.isna.ir/news/99022013858>

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۵۰۸.

۵. همان، ج ۷، ص ۴۲۳ و ۴۲۴.

۶. همان، ج ۲، ص ۲۰۹: «عَنْ مُفَضَّلٍ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه‌السلام: إِذَا رَأَيْتَ بَيْنَ اثْنَيْنِ مِنْ شِيعَتِنَا مُنَازَعَةً فَأَقْتِدْهَا مِنْ مَالِي».

دامادش بر سر میراث رخ داده بود، هر دو طرف را پس از آگاهی از اختلاف‌شان به خانه خود فرا خواند و با پرداختن چهارصد درهم به آنان، میان‌شان را اصلاح کرد و برای ترک نزاع، از دو طرف تعهد گرفت. سپس گفت: «بدانید که این وجه از خودم نیست؛ بلکه امام صادق علیه‌السلام به من فرمان داده است که هر گاه دو نفر از شیعیان درباره چیزی با هم ستیزه دارند، از مال او برای آشتی آنان و رفع نزاع‌شان خرج کنم و این، از مال آن حضرت است».^۱

۴. هدیه دادن

هدیه دادن و پذیرفتن آن، نقش مثبتی در روابط اجتماعی بشر دارد و عامل گره‌گشایی در بسیاری از مشکلات اجتماعی و زدایش کینه‌ها از سینه‌ها و افزایش محبت‌هاست.^۲ از جمله موارد هزینه‌های جاری معصومین علیهم‌السلام، هدیه ایشان به افراد بوده است؛ چنان‌که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم خدمتکاری را به خاله‌اش هدیه کرد.^۳ امام صادق علیه‌السلام پس از شهادت عمویش (زید)، ۱۰۰۰ دینار از مال خود را به ابوخالد پرداخت تا آن را میان خانواده‌های شهدای یاران زید تقسیم کند.^۴ امام رضا علیه‌السلام نیز مبلغ بدهکاری برادرش عباس را با اینکه نسبت به ایشان برخورد مناسبی نداشت، به او هدیه داد.^۵

۵. پرداخت بدهی دیگران

عملکرد معصومین علیهم‌السلام در موضوع بدهی افراد ورشکسته یا ناتوان، نمونه‌های فراوانی دارد؛ آنچه باید به آن توجه شود، این است که آیا این موارد از اموال شخصی آنان پرداخت شده است یا از صدقاتی بوده است که در اختیار آنان قرار داشت و یا از منابع دیگر؟ اگر چه تشخیص دقیق همه موارد ممکن نیست، اما گزارش‌ها به طور اجمالی حاکی از آن است که آن بزرگواران در بسیاری از این موارد، از مال شخصی و به تناسب گاهی از وقفی‌های در اختیار یا از هدایایی که به آنان می‌رسید، به این کار اقدام می‌کردند. ابوسعید خدری می‌گوید: «روزی جنازه‌ای را نزد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آوردند که دو درهم بدهکاری داشت. آن حضرت بر آن جنازه نماز نخواند تا امیر مؤمنان علیه‌السلام

۱. همان.

۲. محمد بن محمد ابن‌اشعث کوفی؛ الجعفریات؛ ص ۱۵۳.

۳. محمد ابن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۱۴.

۴. محمد بن محمد مفید؛ الإرشاد؛ ج ۲، ص ۱۷۳.

۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۳۱۸ و ۳۱۹.

ضمانت کرد که پرداخت کند. سپس رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نماز گزارد و به امیرمؤمنان علیه‌السلام فرمود: خدا از اسلام به تو جزای خیر دهد و چنان که برادر دینی‌ات را از بدهکاری رها نیدی، خدا نیز تو را برهاند.^۱ این روایت در بسیاری از منابع فقهی آمده است و فقیهان در موضوع جواز ضمانت، به عمل امیرمؤمنان علیه‌السلام استناد کرده و فتوا داده‌اند^۲ که این استناد فتوایی، نشانه اعتبار روایت است. امام حسن علیه‌السلام به شخصی که دیه بدهکار بود، مبلغ دیه‌اش را پرداخت تا بدهی‌اش را بپردازد.^۳ نقل است شخصی به نام عبدالله بن ابراهیم غفاری برای پرداخت بدهی خود، نزد امام رضا علیه‌السلام در مزرعه «صریا» شکوه برد. آن حضرت ضمن پذیرایی از او، مبلغی بیش از سیصد دینار به او پرداخت کرد و فرمود: «پس از پرداختن بدهی خود از این مبلغ، مانده آن را برای زندگی خود هزینه کن».^۴

۶. تأمین خسارت‌های مالی دیگران

معصومین علیهم‌السلام برای جبران خسارت‌های مالی که بر اثر بلاها و عوامل مختلفی همچون سیل، هجوم آفت کشاورزی، بیماری‌ها، جنگ‌ها، سرقت و ... که به مسلمانان وارد می‌شد، نقش فعالی داشتند و با هزینه اموال شخصی به مردم کمک می‌کردند و دستگیر مردم بوده‌اند که به چند نمونه اشاره می‌شود.

لشکر یزید پس از شهادت سیدالشهداء علیه‌السلام به مدینه هجوم برد و ضمن غارت شهر، بسیاری از مردم را کشت. امام سجاد علیه‌السلام چهارصد خانواده را در مدتی که این غارت ادامه داشت، پناه داد و از آنان به گونه‌ای دست‌گیری کرد که یکی از زنان این خانواده‌ها گفت: «به خدا قسم ما نزد پدر و مادرمان این‌گونه مورد شرف و احترام نبودیم». همین رفتار از آن حضرت، در دوره اقدام ابن‌زبیر علیه امویان نیز نقل شده است.^۵

در آسیب ناشی از هجوم ملخ‌ها به کشاورزی، امام کاظم علیه‌السلام خسارت سرمایه و سود کشاورز نود ساله‌ای را که محصول کشاورزی‌اش آسیب دیده بود، با پرداختن ۱۵۰ دینار جبران کرد و به

۱. محمد بن حسن حرعاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۸، ص ۴۲۵.

۲. محمد بن حسن طوسی؛ المبسوط فی فقه الامامیه؛ ج ۲، ص ۳۲۲.

۳. محمد بن علی ابن شهر آشوب؛ مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام؛ ج ۴، ص ۱۷.

۴. همان، ج ۴، ص ۳۳۷.

۵. علی بن عیسی اربلی؛ کشف الغمّة؛ ج ۲، ص ۱۰۷.

او گفت: «سود کسب‌ات را نیز به تو پرداختم که سی دینار می‌شد».^۱

شخصی به نام احمد بن حدید با گروهی از دوستانش در سفر حج، مورد هجوم جمعی از سارقان قرار گرفت و دارایی‌هایشان به سرقت رفت. پس از رسیدن به مدینه، نزد امام جواد علیه السلام رفت و ماجرا را برای حضرت بیان نمود. امام علیه السلام فرمان داد به او پول و لباس بدهند تا میان یارانش تقسیم کند.^۲

امام حسن عسکری علیه السلام نیز در آسیب‌بیماری‌هایی که منجر به مرگ افراد می‌شد، اسب خود را به یکی از دوستانش که مرکبش مرده و بی‌مرکب شده بود، واگذار کرد.^۳

۷. تأمین هزینه‌های فرهنگی و اجتماعی

فعالیت‌های فرهنگی، دامنه گسترده‌ای دارد که هر نوع فعالیت در جهت رشد و تعالی فرهنگ الهی، تصحیح و شکوفایی تربیت انسانی، افزایش آگاهی‌های سودمند عمومی و... را در خود جای می‌دهد. در این بخش به مواردی از آن در زندگی معصومین: اشاره می‌شود.

الف. پرداخت هزینه سفر زیارتی

پرداختن همه یا بخشی از هزینه سفر زیارتی جهت ترویج فرهنگ زیارت، از موارد تأمین هزینه‌های فرهنگی است. نقل است گروهی در سفر حج، نزد امام مجتبی علیه السلام رفتند و گزارش سفرشان را به امام علیه السلام دادند. امام علیه السلام هنگام بازگشت به هر یک از آنان چهارصد درهم هدیه داد.^۴ روزی امام هادی علیه السلام بیمار شده بود. هزینه سفر کربلای فردی را تأمین کرد و او را به حایر حسینی فرستاد تا برایش دعا کند.^۵

ب. پرداخت هزینه ازدواج و مخارج پس از آن

امام حسین علیه السلام پس از آنکه خواهرزاده‌اش، ام‌کلثوم (دختر حضرت زینب علیه السلام) را به ازدواج پسر عمویش قاسم بن محمد بن جعفر درآورد، یکی از زمین‌های زراعی خود را به آنان بخشید.^۶ امام باقر علیه السلام نیز در جریانی، هفت سکه زر به مردی که همسر نداشت، پرداخت و به او توصیه کرد که

۱. ابوبکر خطیب بغدادی؛ تاریخ بغداد؛ ج ۱۳، ص ۳۰.

۲. علی بن یونس عاملی؛ الصراط المستقیم؛ ج ۲، ص ۲۰۱.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۵۱۰.

۴. محمد بن سعد ابن سعد؛ ترجمة الإمام الحسن علیه السلام من القسم غیر المطبوع من کتاب الطبقات الکبیر؛ ص ۶۳.

۵. جعفر بن محمد ابن قولویه؛ کامل‌الزیارات؛ ص ۴۵۸ و ۴۵۹.

۶. محمد بن اسحاق؛ کتاب السیر و المغازی؛ ج ۵، ص ۲۳۵.

ازدواج کند و درباره اهمیت ازدواج و نقش آن در سلامت خانواده و افزایش روزی، مطالبی را از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برایش بیان کرد.^۱

ج. پرداخت هزینه زندگی تازه مسلمانان

امام کاظم علیه‌السلام، بخشی از هزینه زندگی مسیحی تازه مسلمان شده‌ای را که در قبیله خود از متمکنان بود و نزد ایشان اسلام آورده بود، تأمین کرد و برای مهریه همسرش، پنجاه دینار از صدقات امیر مؤمنان علیه‌السلام به او پرداخت و خادم و سرپناهی نیز برایش تهیه کرد.^۱

د. تأمین هزینه‌های علمی

امام باقر علیه‌السلام با تأمین نیازمندی‌های اقتصادی فقیهان و عالمان، به ترویج علوم می‌پرداخت و به امام صادق علیه‌السلام نیز توصیه می‌کرد که پس از او به این کار ادامه دهد تا آنان بی‌دغدغه به تحصیل و ترویج علم بپردازند.^۲

هـ. تشویق به اقامه سوگواری برای معصومین علیهم‌السلام با هزینه برای اقامه عزا و دادن هدیه به مرثیه سراها

توصیه امام باقر علیه‌السلام به اقامه سوگواری برایش در سرزمین مِنا به مدت ده سال و تعیین هزینه آن،^۳ بر این مطلب گواهی می‌دهد که این عمل در راستای تحکیم فرهنگ دینی است؛ زیرا موسم مِنا، زمان حضور همدلان ناهم‌زمان در میعاد حج است که با یک زبان خدا را می‌خوانند و اگر پیامی باشد که باید به جهان اسلام برسد، فرصتی مناسب‌تر از آن نیست. امام صادق علیه‌السلام نیز وصیت نمود در موسم حج برایش هفت سال عزاداری شود و برای هر برنامه نیز مبلغی را مشخص و وقف کرده بود.^۴ روایات بسیاری نیز حاکی از صله دادن به شعراست؛ چنان‌که امام رضا علیه‌السلام به دعبل خُزاعی که درباره اهل بیت علیهم‌السلام و به‌ویژه سیدالشهدا علیه‌السلام شعری سروده بود، مبلغی را هدیه داد.^۵

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۴۸۰.

۲. محمد بن احمد ذهبی؛ میزان الاعتدال فی نقد الرجال؛ ج ۱، ص ۳۸۳.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۱۷.

۴. محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۹، ص ۱۴۴.

۵. فضل بن حسن طبرسی؛ إعلام الوری؛ ج ۲، ص ۶۷.

و. نجات از انحراف فکری و تهاجمات فرهنگی با دادن هدیه به مخالفان در جهت ایجاد محبت و هدایت آنان

امام مجتبی علیه السلام هزینه سفر مردی را که نسبت به امیرمؤمنان علیه السلام کینه داشت و در سفر به مدینه اموالش سرقت شده بود، تأمین کرد و در نتیجه آن شخص، به حقانیت این خاندان اعتراف نمود.^۱

ز. تحکیم اعتقادی یاران با تشویق توسل به اهل بیت علیهم السلام

حسن و شأ، در بیماری نزد امام جواد علیه السلام رفت و می‌خواست یکی از پیراهن‌های امام رضا علیه السلام به تبرک از ایشان بطلبد. امام جواد علیه السلام نیز یکی از پیراهن‌های پدر را پیش از درخواستش به وی هدیه داد.^۲ ترغیب به دعا و توسل به اهل بیت علیهم السلام، از نمونه‌های دیگر تحکیم اعتقادی است که دعا، مایه تقویت ایمان آدمی و وابستگی درونی او به توحید و مبدأ آفرینش است.

---

۱. علی بن حسن ابن عساکر؛ تاریخ دمشق الکبیر؛ ج ۱۴، ص ۷۶.

۲. محمد بن حسن حر عاملی؛ اثبات الهداة؛ ج ۶، ص ۲۰۳.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن اسحاق، محمد؛ کتاب السیر و المغازی؛ تحقیق دکتر سهیل زکار، چاپ اول، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۴۱۰ق.
۲. ابن طاووس، علی بن موسی؛ الإقبال بالأعمال الحسنة؛ تحقیق جواد قیومی؛ چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۵ق.
۳. ابن سعد، محمد؛ ترجمة الإمام الحسن علیه السلام من القسم غیر المطبوع من کتاب الطبقات الكبير؛ تهذیب و تحقیق: السيد عبد العزيز الطباطبائي، نشر: مؤسسة آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، سلسلة ذخائر "تراثنا"، ۱۴۱۶ق.
۴. ابن شهر آشوب، محمد بن علی؛ مناقب آل أبي طالب علیهم السلام؛ تحقیق یوسف بقاعی؛ چاپ دوم، بیروت: دارالأضواء، ۱۴۱۲ق.
۵. ابن عساکر، علی بن حسن؛ تاریخ دمشق الكبير؛ تحقیق علی عاشور؛ چاپ اول، بیروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۲۱ق.
۶. ابن فهد حلی، احمد بن محمد؛ عدة الداعي و نجاح الساعي؛ تصحيح احمد موحد قمی؛ چاپ اول، [بی جا]: دار الكتب الاسلامی، ۱۴۰۷ق.
۷. ابن قولویه، جعفر بن محمد؛ کامل الزیارات؛ تحقیق جواد قیومی؛ چاپ اول، قم: نشرالفقاهة، ۱۴۱۷ق.
۸. اربلی، علی بن عیسی؛ كشف الغمة؛ تعليقه سيد هاشم رسولى محلاتی؛ تبریز: مکتبه بنی هاشمی، ۱۳۸۱ق.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعة؛ تحقیق و تصحيح گروه پژوهش مؤسسه آل البيت علیهم السلام؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۱۰. _____؛ اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات؛ چاپ اول، بیروت: اعلمی، ۱۴۲۵ق.
۱۱. خطیب بغدادی، ابوبکر؛ تاریخ بغداد؛ بیروت: دار الكتاب العربي، [بی تا].
۱۲. ذهبی، محمد؛ میزان الإعتدال فی نقد الرجال؛ بیروت: دار الفكر، [بی تا].
۱۳. صدوق، محمد بن علی؛ ثواب الاعمال و عقاب الاعمال؛ چاپ دوم، قم: شریف رضی، ۱۳۶۸ش.
۱۴. طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان؛ ترجمه فضل الله یزدی طباطبایی؛ بیروت، دار المعرفة، ۱۴۰۸ق.

۱۵. _____؛ اعلام الوری باعلام الهدی؛ چاپ سوم، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۰ق.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن؛ الأمالی؛ تحقیق مؤسسه بعثت؛ چاپ اول، قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۱۷. _____؛ تهذیب الأحکام؛ تحقیق سید حسن موسوی خراسان؛ چاپ دوم، نجف: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰ق.
۱۸. _____؛ المبسوط فی فقه الامامیه؛ پدید آورنده محمدباقر بهبودی، محمدتقی کشفی، تهران: مکتبه المرتضویه، ۱۳۸۷ش.
۱۹. عاملی، علی بن یونس؛ الصراط المستقیم؛ تصحیح میخائیل رمضان؛ چاپ اول، نجف: مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۴ق.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری؛ چاپ پنجم، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۶۳ش.
۲۱. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الأنوار؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۲۲. _____؛ مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول علیه السلام؛ تهران: دار الکتب الاسلامی، ۱۳۶۳ش.
۲۳. مفید، محمد بن محمد؛ الإرشاد؛ تحقیق: مؤسسة آل البيت علیهم السلام؛ چاپ اول، قم: کنگره هزاره مفید، ۱۴۱۳ق.

خبرگزاری‌ها

- خبرگزاری ایسنا؛ «آزادی ۸۵۹۹ زندانی غیرعمد در سال ۹۸ به کمک خیرین»؛ ۱۳۹۹/۰۲/۲۰، کد خبر: ۹۹۰۲۲۰۱۳۸۵۸.